

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ՀՀ ՍՊՈՐՏԻ ԵՎ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ՉԱՆԳԵՉՈՒԻԻ
ՊՂՆՁԱՄՈՒԲԳԵՆԱՅԻՆ
ԿՈՄԲԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 1, 2018

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№1, 2018

*Նվիրվում է Հայաստանի առաջին Հանրապետության 100-րդ, Արցախյան շարժման 30-րդ ու
Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման 2800-րդ ամյակներին*

*Dedicated to the 100th anniversary of the First Republic of Armenia, the 30th anniversary
of the Artsakh movement and the 2800th anniversary of the founding of Erebuni-Yerevan*

*Посвящается 100-летию Первой Республики Армения, 30-летию Арцахского движения и
2800-летию основания Эребуни-Ереван*

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2018

*Չրատարակության Է երաշխավորվել Երևանի պետական Չամալսարանի գիտական խորհրդի թիվ 2/8.8 առ 29.11.2018թ. որոշմամբ
 Рекомендовано к публикации решением учёного совета №2/8.8
 от 29.11.2018г. Ереванского государственного университета
 Recommended for publication by the Yerevan State University
 Academic Council Decision №2/8.8 of November 29, 2018*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐ

Նախագահ՝ ԵՊՅ ռեկտոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ

Անդամներ՝

ԱՎԱԳՅԱՆ Արծրուն, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Հրանտ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիթ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳԱԼՍՏՅԱՆ Խաչիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ Զուլիխան, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳՐՈՒՉԴԵՎ Վլադիսլավ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գևորգ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ՏԵՅՄՈ Մարտիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
 ԼԱՊԵՎԿԱ Վալենտինա, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
 ԼՈՒԽՏԵՐՅԱՆԴՏ Օտտո, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Համբուրգ, Գերմանիա)
 ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ Մուշեղ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԴԱԶԻՆՅԱՆ Գագիկ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ Աշոտ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՄԻՆԱՅԱՆ Էդիկ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Կարեն, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 ՍԱՐԳՍՅԱՆ Հայկ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՎԱՍԿՈՎ Մաքսիմ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
 ԶԵՌՅԱՆ Գարիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԶՈՂԱՐՅԱՆ Տիգրան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ **Ավետից ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Գիտական Արցախ, №1, 2018, Երևան, «ԱԵԳՄՍ» հրատ., 2018, 448 էջ:
 Scientific Artsakh, №1, 2018, Yerevan, «UYSSA» publ., 2018, 448 pages.
 Научный Арцах, №1, 2018, Ереван, Изд. «ОМУСА», 2018, 448 страниц.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 1-ին համարում տեղ են գտել հայկական արդի հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետականության վերաբերյալ Հայաստանը, Արցախը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Գերմանիան, Լեհաստանը և Բելառուսը ներկայացնող հեղինակների գիտական աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում գետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2018թ. սեպտեմբերի 13-16-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Հայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» 3-րդ միջազգային երիտասարդական գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

The first issue of «Scientific Artsakh» journal comprises the scientific works of authors from Armenia, Artsakh, the United States of America, Germany, Poland and Belarus on one of the most urgent problems for Armenians – the statehood. The publication also contains the best scientific articles of the 3rd international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 13-16, 2018 in Stepanakert.

В первом номере журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы авторов из Армении, Арцаха, Соединенных Штатов Америки, Германии, Польши и Беларуси по одной из актуальных для армян проблем – государственности.

В издании размещены также лучшие научные статьи 3-ей международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 13-16 сентября 2018 года в Степанакерте.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Rector of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Members:

AVAGYAN Artsrun, Doctor of Philology, Professor
 AVANESYAN Hrant, Doctor of Psychology, Professor
 BABAYAN David, Doctor of History, Associate Professor
 BALAYAN Vahram, Doctor of History, Professor
 DANIELYAN Gevorg, Doctor of Law, Professor
 GALSTYAN Khachik, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
 GHAZINYAN Gagik, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
 GRUZDEV Vladislav, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
 GYULAMIRYAN Julieta, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
 HOVSEPYAN Moushegh, Doctor of Philology, Professor
 KERYAN Garik, Doctor of Political Sciences, Professor
 KOCHARYAN Tigran, Doctor of Political Sciences, Professor
 LAPAEVA Valentina, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
 LUCHTERHANDT Otto, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
 MARKOSYAN Ashot, Doctor of Economic Sciences, Professor
 MINASYAN Edik, Doctor of History, Professor
 NERSISYAN Karen, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 SARGSYAN Hayk, Doctor of Economic Sciences, Professor
 VASKOV Maksim, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
 YEGHIAZARYAN Arman, Doctor of History, Associate Professor
 ZEJMO Marek, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Candidate of Law, Associate Professor

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: ректор ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор Арам СИМОНЯН

Члены:

АВАГЯН Арцрун, доктор филологических наук, профессор
 АВАНЕСЯН Грант, доктор психологических наук, профессор
 БАБАЯН Давид, доктор исторических наук, доцент
 БАЛАЯН Ваграм, доктор исторических наук, профессор
 ВАСЬКОВ Максим, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
 ГАЛСТЯН Хачик, доктор политических наук, доцент
 ГРУЗДЕВ Владислав, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
 ГЮЛАМИРЯН Джульетта, доктор педагогических наук, профессор
 ДАНИЕЛЯН Геворг, доктор юридических наук, профессор
 ЕГИАЗАРЯН Арман, доктор исторических наук, доцент
 ЖЕЙМО Марек, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
 КАЗИНЯН Гагик, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
 КЕРЯН Гарик, доктор политических наук, профессор
 КОЧАРЯН Тигран, доктор политических наук, профессор
 ЛАПАЕВА Валентина, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
 ЛЮХТЕРХАНДТ Отто, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
 МАРКОСЯН Ашот, доктор экономических наук, профессор
 МИНАСЯН Эдик, доктор исторических наук, профессор
 НЕРСИСЯН Карен, кандидат экономических наук, доцент
 ОВСЕПЯН Мушег, доктор филологических наук, профессор
 САРГСЯН Гайк, доктор экономических наук, профессор

Главный редактор: кандидат юридических наук, доцент Аветик АРУТЮНЯН

*Տպագրվում է ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության աջակցությամբ
 Is published with the support of the Ministry of Sport and Youth Affairs of the Republic of Armenia
 Публикуется при поддержке Министерства спорта и по делам молодежи Республики Армения*

ԱՐՑԱԽԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅՆԱՑՈՒՄԸ**ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՍՏԵՓԱՆՅԱԼ**

1917 թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո Արցախում կայուն իրավիճակը կտրուկ փոխվեց և բոլոր առումներով սկսեց վատթարանալ: Երկրամասում անիշխանություն էր տիրում: Նոյեմբերից իշխանությունն իր ձեռքը կենտրոնացնելու փորձեր կատարեց Հայ հեղափոխական կուսակցությունների ու կազմակերպությունների Ղարաբաղի ժամանակավոր խորհուրդը (միջկուսակցական բյուրո)¹: 1918 թ. հուլիսի վերջին տեղի ունեցած արցախահայության առաջին համագումարը Արցախը հռչակեց անկախ վարչաքաղաքական միավոր և ձևավորեց երկրամասի նոր ղեկավար մարմին՝ Ղարաբաղի ժողովրդական կառավարություն²: Արցախի հայության համագումարները, որոնք ընդհանուր առմամբ գումարվեցին 10 անգամ՝ մինչև 1920 թ. մայիսի վերջը, ներկայացնում էին տեղի հայության կամքը, քանի որ նրան մասնակցում էին մեկական պատգամավորներ յուրաքանչյուր բնակավայրից:

Մի կողմից ժողովրդական կառավարության ստեղծումը Արցախում կյանքը հունավորելու լավ սկիզբ էր, մյուս կողմից տարածաշրջանում հայտնված թուրքերը և Արևելյան Անդրկովկասի թաթարները սկսեցին իրագործել Արցախը շրջափակելու և արցախահայությանը ծնկի բերելու իրենց վաղեմի ծրագիրը:

1918 թ. օգոստոսին Բաքվի վրա արշավող թուրքական բանակի հրամանատար Նուրի փաշան վերջնագիր ներկայացրեց արցախահայությանը՝ պահանջելով ճանաչել Ադրբեջանի իշխանությունը³: Թուրքերից նման վերջանգիր ստացվեց նաև սեպտեմբերին, երբ ընթանում էր արցախահայության երկրորդ համագումարը⁴: Այդ օրերին գումարված արցախահայության թե՛ երկրորդ և թե՛ երրորդ համագումարները մերժեցին այդ պահանջը: Այս ընթացքում թուրքերն արդեն գրավել էին Բաքուն, որով Արցախի կացությունն էլ ավելի ծանրացավ: Թուրք-թաթարական զորքերը սեպտեմբերի վերջին գրավեցին Շուշին⁵:

Սկսվեց արցախահայության հերոսական դիմադրությունը զավթիչների դեմ: 1918 թ. հոկտեմբերի 30-ի Մուղրոսի զինադադարի համաձայն թուրքական զորքերը պետք է հեռանային Անդրկովկասից, իսկ այդ պայմանի կատարումը պետք է վերահսկեին անգլիական զորքերը: Սկզբնական շրջանում արցախահայությունը խանդավառությամբ ընդունեց այդ լուրը⁶:

Սակայն կարճ ժամանակ անց պարզվեց, որ բրիտանացիները նույնպես, իրենց շահերից ելնելով, կողմ էին Արցախի նկատմամբ Ադրբեջանի, թեկուզ ժամանակավոր գերիշխանությանը: Անգլիացիները դրականորեն են վերաբերվում նաև 1919 թ. հունվարին Ադրբեջանի կառավարության նախագահ Խան-խոյսկու կողմից Խոսրով բեկ Սուլթանովին Ղարաբաղի և Չանգեզուրի ժամանակավոր ընդհանուր նահանգապետ նշանակելու փաստին⁷: Հայկական կողմը դժգոհ մնաց Ադրբեջանի այս ագրեսիվ քայլից: Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարությունը բողոքի նոտա հղեց Ադրբեջանի վերահսկողության ներքո Արցախ-Չանգեզուրի ընդհանուր նահանգապետություն հռչակելու փաստի կապակցությամբ, որով ոտնահարվում էին Հայաստանի տարածքային

¹ Տե՛ս Հարությունյան Հ., Լեռնային Ղարաբաղը 1918-1921 թթ., Երևան, 1992, էջ 18:

² Տե՛ս Нагорный Карабах в 1918-1923 гг. Сборник документов и материалов, Ереван, 1992, էջ 13-15:

³ Տե՛ս Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 200, ց. 1, գ. 7, թ. 62:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, ֆ. 199, ց. 1, գ. 38, թ. 11:

⁵ Տե՛ս Բայայան Վ., Արցախի պատմությունը հնադարից մինչև մեր օրերը, Երևան, 2002, էջ 298:

⁶ Տե՛ս Հովհաննիսյան Ռ., Հայաստանի Հանրապետություն: Հատոր I. Առաջին Տարին, 1918-1919, Երևան, 2005, էջ 169:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 176:

իրավունքները¹: Իսկ Արցախի հայկական իշխանությունները բրիտանացիներին տեղեկացրին, որ չեն ընդունում Ադրբեջանի գերիշխանությունը²: Փաստորեն, արցախահայությունը ստիպված էր դիմակայել ոչ միայն Ադրբեջանի ռազմական հարձակումներին, այլև՝ բրիտանացիների քաղաքական ճնշմանը:

Մի կողմից Ադրբեջանի վարած տնտեսական շրջափակման քաղաքականությունը, մյուս կողմից պարբերաբար տեղի ունեցող ջարդերը ավելի են բարդացնում արցախահայության վիճակը: 1919 թ. օգոստոսի 12-ին Շոշ գյուղում հրավիրված արցախահայության յոթերորդ համագումարը անգլիացիների պահանջով և Ադրբեջանի ռազմական սպառնալիքի ներքո որոշեց ժամանակավորապես՝ մինչև Փարիզի կոնֆերանսում հարցի վերջնական վճռումը, ընդունել Ադրբեջանի իշխանությունը: Համագումարի կողմից ընտրված պատվիրակությունը համապատասխան համաձայնագիր ստորագրեց Սուլթանովի հետ³: Սակայն դրանից հետո էլ չդադարեցին Ադրբեջանի ոտնձգությունները Արցախի նկատմամբ, չնայած այն հանգամանքին, որ 1919 թ. նոյեմբերի 23-ին Թիֆլիսում Հայաստանը և Ադրբեջանը ստորագրել էին ռազմական գործողությունները դադարեցնելու մասին համաձայնագիր⁴: Ավելին, 1919 թ. նոյեմբերին Ադրբեջանի պարտությունը Չանգեզուրում նրան ստիպեց միառժամանակ ձեռնպահ մնալ Չանգեզուրի նվաճման պլանից, և նա իր ողջ ուժերն ուղղեց Արցախի վրա: Ադրբեջանցիները Չանգեզուրում կրած պարտության համար մեղադրում էին Արցախին:

Արցախի սահմանին կենտրոնացնելով իր բանակի մեծ մասը՝ 1919 թ. դեկտեմբերի 25-ին Ադրբեջանը անցավ հարձակման, իսկ 1920 թ. փետրվարի 19-ին Շուշիի Ազգային խորհրդից պահանջեց Արցախը հայտարարել Ադրբեջանի անբաժանելի մաս⁵: 1920 թ. փետրվարի 28-ից մարտի 5-ը Վարանդայի Շոշ գյուղում գումարված արցախահայության ութերորդ համագումարը մերժեց Ադրբեջանին ենթարկվելու պահանջը⁶: Սա ավելի զազազեցրեց զավթիչներին: Նրանք սկսեցին ավելի մեծաքանակ զինված ուժեր կենտրոնացնել ազատատենչ արցախահայության դիմաց:

1920 թ. մարտին Ադրբեջանը արցախցիներից պահանջեց զինաթափվել: Մարտի 22-ից ադրբեջանական զորքերը լայնածավալ հարձակման անցան Արցախի վրա՝ 300 կիլոմետրանոց ճակատով: Մարտի 23-ի գիշերը արցախահայությունը ընդհանուր ապստամբություն բարձրացրեց զավթիչների դեմ: Սակայն ուժերը խիստ անհավասար էին և ադրբեջանական զորքերն ու մահմեդական խաժամուժը գրավեցին Շուշիի հայկական մասը, հրդեհեցին այն՝ կոտորելով մոտ 10 հազար հայ: Թշնամին կոտորածներ իրականացրեց նաև Շուշիի և Ջիվանշիրի գավառների բազմաթիվ հայկական գյուղերում: Ծանր կացություն էր ստեղծվել հատկապես Ասկերանում, որտեղ 1920 թ. ապրիլի 3-ին ճեղքելով ճակատը հակառակորդը ուղղություն վերցրեց դեպի Շուշի⁷:

Արցախի համար այդ ծայրահեղորեն բարդ և ճակատագրական պահին ՀՀ կառավարությունը որոշում ընդունեց օգնության հասնել նրան: 1920 թ. ապրիլի 13-ին Գորիսից Վարանդա մտավ Դրոն՝ հայկական բանակի զորամասով, որն իր ձեռքը վերցրեց իշխանությունը, իսկ Ղափանից Դիզակ մտավ Նժդեհը՝ Չանգեզուրի

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 243, թ. 1:

² Տե՛ս Նույն տեղում, ֆ. 199, ց. 1, գ. 38, թ. 27:

³ Տե՛ս Վրացյան Ս., Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1993, էջ 341:

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 282, թ. 35-36:

⁵ Տե՛ս Բալայան Վ., Արցախի պատմությունը, էջ 302:

⁶ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 278, ց. 1, գ. 21, թ. 34-35:

⁷ Տե՛ս Հարությունյան Հ., Նշվ. աշխ., էջ 215:

ինքնապաշտպանական ուժերով¹: Դրոն Շուշում կոչով դիմեց արցախահայությանը և ոգևորեց նրան²: Հայկական զինուժի մուտքն Արցախ շերմությանը ընդունվեց³:

1920թ. ապրիլի 25-ին Թաղավարդ գյուղում գումարված Արցախահայության իններորդ համագումարը չեղյալ համարեց յոթերորդ համագումարի կողմից Ադրբեջանի կառավարության հետ կնքած ժամանակավոր համաձայնագիրը և հռչակեց Արցախի միացումը ՀՀ-ին, որպես նրա անբաժան մաս⁴:

Սակայն շուտով ՀՀ և Արցախի գլխին նոր ամպեր կուտակվեցին՝ կապված 1920թ. ապրիլի 28-ին Ադրբեջանի խորհրդայնացման հետ: Խորհրդային Ադրբեջանի տարածքային նկրտումները Հայաստանի հանդեպ ոչնչով չէին տարբերվում մուսավաթականների դիրքորոշումից: Այսպիսով Կարմիր բանակի աջակցությամբ՝ Ադրբեջանի կոմունիստ ղեկավարները նոր պահանջներ ներկայացրին Հայաստանի Հանրապետությանը: Պատերազմի սպառնալիքով նրանք պնդում էին անհապաղ հայկական զորքերից մաքրել Արցախի տարածքը⁵: Արդեն բոլշևիկացած նահանգապետ Սուլթանովը նախաձեռնեց հեղկոմների ստեղծումը Արցախի տարածքում⁶:

Այնքան էր ուժերի բացահայտ անհավասարության պայմաններում հաշված օրերի ընթացքում Արցախի խորհրդայնականացումը հեռանկարը: Նախ ակնհայտ էր, որ խորհրդային Ռուսաստանի համար քննարկման ենթակա չէր Անդրկովկասին վերատիրելու հարցը: Բոլշևիկների համար նաև օրվա անհրաժեշտություն էր դարձել Արցախի, Չանգեզուրի և Նախիջևանի վրայով Զեմալական Թուրքիայի հետ ցամաքային կապ հաստատելու խնդրի լուծումը: Հանուն համաշխարհային բոլշևիկյան հեղափոխության և այդ հեղափոխությունը Թուրքիայում տարածելու ցնորամիտ երազանքների բոլշևիկները պատրաստ էին կատարելու խորհրդային Ադրբեջանի բոլոր քմահաճությունները:

Չուգահեռաբար ադրբեջանական զորքերի կողմից Արցախի հայկական բնակավայրերը և հայ ազգաբնակչությանը ոչնչացնելու վերաբերյալ բողոքները ուշադրության չեն արժանանում: Ի դեպ թուրք-թաթարների սև գործին մասնակից էին դառնում նաև կամիրբանակային ռուս զինվորները⁷: Միաժամանակ հստակ էր, որ գերակշռե ուժերի դեմ զինված պայքար մղելը հղի էր առավել վտանգավոր հետևանքներով: Խորհրդային Ռուսաստանի ռազմական բացահայտ աջակցությունը վայելող ուժի դեմ պատերազմը կարող էր շատ թանկ արժենալ ոչ միայն Արցախի, այլև ամբողջ Հայաստանի Հանրապետության համար: Մայիսի 26-ին հրավիրված Ղարաբաղի հայության 10-րդ համագումարը Լեռնային Ղարաբաղը հայտարարեց խորհրդային: Հաջորդ օրը՝ մայիսի 27-ին հայկական զորքերը հեռացան Ղարաբաղից: Դրոն պաշտոնապես իշխանությունը հանձնեց Սաթո Համբարձումյանին, ով արցախահայության տասներորդ համագումարի կողմից ընտրվել էր Լեռնային Ղարաբաղի հեղկոմի նախագահ⁸:

Այսպիսով՝ Արցախի խորհրդայնացման արագացումը պայմանավորված էր ոչ միայն Ռուսաստանի՝ Անդրկովկասին վերատիրելու ձգտումով, այլև՝ խորհրդային Ադրբեջանի կողմից երկրամասը բռնազավթելու մղումով:

Արցախի խորհրդայնացումով սկսվեց Հայաստանի Հանրապետության խորհրդայնացման գործընթացը: 1920 թ. ամռանը խորհրդային իշխանություն

¹ Տե՛ս Բալայան Վ., Լշվ. աշխ., էջ 303:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 314, ց. 1, գ. 6, թ. 14:

³ Տե՛ս Լույս տեղում, գ. 34, թ. 267-268:

⁴ Տե՛ս Աբրահամյան Հ., Արցախյան գոյամարտ, Երևան, 1991, էջ 98:

⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 278, ց. 1, գ. 38, թ. 84:

⁶ Տե՛ս Հարությունյան Հ., Լշվ. աշխ., էջ 236:

⁷ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 278, ց. 1, գ. 35, թ. 19:

⁸ Տե՛ս Հարությունյան Հ., Լշվ. աշխ., էջ 245-246:

հաստատվեց նաև Նախիջևանում, իսկ աշխարհի վերջին ծմռան սկզբին Խորհրդային Ռուսաստանը բուլջակներին իշխանության բերեց նաև Երևանում:

Խաչատուր Ստեփանյան ԱՐՑԱԽԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅՆԱՑՈՒՄԸ

Բանալի բառեր՝ *Արցախ, խորհրդայնացում, Շոշ գյուղ, համագումար, Խորհրդային Ադրբեջան*

Արցախի խորհրդայնացումը Հայաստանի խորհրդայնացման գործընթացի կարևոր և բաղկացուցիչ մասն էր կազմում, չնայած ժամանակագրորեն Արցախն ավելի շուտ է խորհրդայնացվել (1920թ. մայիսին), քան Արարատյան Հայաստանը: Արցախի խորհրդայնացման գործընթացի արագացումը պայմանավորված էր ոչ միայն Ռուսաստանի նկրտումներով ևս մեկ անգամ տեր դառնալ Հարավային Կովկասին, բայց և այնպես Խորհրդային Ադրբեջանի մեծ ցանկությամբ զավթել տարածաշրջանը և վերջնականապես տիրել Խորհրդային Արցախին:

Khachatur Stepanyan THE SOVIETIZATION OF ARTSAKH

Keywords: *Artsakh, Sovietization, the village of Shosh, the Congress of the Soviet Azerbaijan*

An important part of the process Armenia's Sovietization is the Sovietization of Artsakh. In terms of chronology, Artsakh earlier became soviet region (May 1920) than Araratian Armenia. The quick course of Artsakh's sovietization was conditioned not only by Russia's aspiration to return to Transcaucasia, but also with the intention of Soviet Azerbaijan to occupy the region.

Хачатур Степанян СОВЕТИЗАЦИЯ АРЦАХА

Ключевые слова: *Арцах, советизация, село Шош, съезд, Советский Азербайджан*

Советизация Арцах является важной частью процесса советизации Армении. С точки зрения хронологии Арцах советизировался раньше (май 1920г.), чем Араратская Армения. Ускорение советизации Арцах обусловлено не только стремлением России снова завладеть Закавказьем, но и намерением Советского Азербайджана оккупировать регион.

- 65. Սչանյան Արմինե** - ԶՊՏՀ դասախոս, տ.գ.թ., դոցենտ
Schanyan Armine - Lecturer of ASUE, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Счанян Армине – преподаватель АГЭУ, к.э.н., доцент
E-mail: am-80@mail.ru
- 66. Ստեփանյան Իվետա** – ԶՌՀ հայցորդ և դասախոս
Stepanyan Iveta - PhD student and Lecturer of ARU
Степанян Иветта - соискатель и преподаватель РАУ
E-mail: ivetsatepanyan@gmail.com
- 67. Ստեփանյան Խաչատուր** – ԶՊՄՀ դասախոս, պ.գ.դ., դոցենտ
Stepanyan Khachatur - Lecturer OF ASPU, Doctor of History, Associate Professor
Степанян Хачатур - преподаватель АГПУ, д.и.н., доцент
E-mail: kh.stepanyan@gmail.com
- 68. Սևումյան Արմինե** - ԱՀ գյուղատնտեսության նախարարության աշխատակից, ԱԵԳՄՄ անդամ
Sevumyan Armine - employee of the Ministry of Agriculture of RA, member of UYSSA
Севумян Армине - сотрудник министерства сельского хозяйства Республики Арцах, член ОМУСА
E-mail: armine.sevumyan@mail.ru
- 69. Վարդազարյան Սերգեյ** - ԶՌՀ ավագ գիտաշխատող, ք.գ.թ.
Vardazaryan Sergey - senior researcher, ARU, Candidate of Political Sciences
Вардазарян Сергей - старший научный сотрудник РАУ, к.п.н
E-mail: sss001@list.ru
- 70. Օհանյան Սոֆյա** - ԶՊՏՀ դասախոս, ԱԵԳՄՄ անդամ, փ.գ.թ., դոցենտ
Ohanyan Sofya - Lecturer, ASUE, member of UYSSA, Candidate of Philosophy, Associate Professor
Оганян Софья – преподаватель АГЭУ, член ОМУСА, к.ф.н., доцент
E-mail: sofyaohanyan@mail.ru
- 71. Օսիպյան Բորիս** - ի.գ.թ., դոցենտ (ք.Բոստոն, ԱՄՆ)
Osipyuan Boris - Candidate of Law, Associate Professor (Boston, USA)
Осипян Борис - к.ю.н., доцент (г.Бостон, США)
E-mail: artos5@mail.ru

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ CONTENTS СОДЕРЖАНИЕ

ԵՊՀ ռեկտոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհրդի նախագահ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Արամ Սիմոնյանի ողջույնի խոսքը.....4

Welcome message of YSU Rector, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Chairman of the Editorial Council of the Journal «Scientific Artsakh», Doctor of History, Professor Aram Simonyan.....5

Приветственное послание ректора ЕГУ, члена-корреспондента НАН Республики Армения, председателя редакционного совета журнала «Научный Арцах», доктора исторических наук, профессора Арама Симоняна.....6

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ
HISTORY, PHILOSOPHY
ИСТОРИЯ, ФИЛОСОФИЯ

Վահրամ Բալայան. Պետականության պատմական և գաղափարական դրսևորումներն Արցախում 17-րդ դարի վերջերից մինչև մեր օրերը.....7
Vahram Balayan. Historical and Ideological Manifestations of Statehood in Artsakh from the end of the 17th Century to our Days

Ваграм Балаян. Исторические и идеологические проявления государственности в Арцахе с конца 17 века по наши дни

Արման Եղիազարյան. Հայոց պետականության պատմության ուսանելի էջերից. Արշակ Բ-ի դարաշրջանը..... 15
Arman Yeghiazaryan. An Instructive Page of Armenian Statehood History: the Epoch of Arshak II

Арман Егиазарян. Одна из поучительных страниц истории армянской государственности: эпоха Аршака II

Խաչատուր Ստեփանյան. Արցախի խորհրդայնացումը.....22
Khachatur Stepanyan. The Sovietization Of Artsakh
Хачатур Степанян. Советизация Арцаха

Իսկուհի Ավանեսյան. Զեռոլայն Զոքսի բարոյական և նյութական աջակցությունն Արցախի Հանրապետությանը պատերազմի օրերին և հետագայում.....26
Iskuhi Avanesyan. Caroline Cox's Moral and Political Support to the Artsakh Republic During and after the War

Искуи Аванесян. Моральная и материальная поддержка Кэролайн Кокс Республике Арцах в период войны и в дальнейшем

Հինաիդա Բալայան. Ղևոնդ Ալիշանի «Արցախ» երկը.....30
Zinaida Balayan. The «Artsakh» Composition by Ghevond Alishan
Зинаида Балаян. Произведение «Арцах» Гевонда Алишана

Մարինե Գևորգյան. Ներքաղաքական զարգացումները Հայաստանի Հանրապետությունում 1999-2003թթ.....36
Marine Gevorgyan. Intra-Political Processes in the Republic Of Armenia in 1999-2003
Марине Геворкян. Внутриполитические процессы в Республике Армения в 1999-2003 гг.